

פרשת השבוע, תרומה, תשע"ה
גיליון מס' 15
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"וזאת התרומה אשר תקחו לי"

שינוי מטרה והצגת מצג כוזב לצורך איסוף תרומה

אלישי בן-יצחק*

אקדמות מלין

מפרשת תרומה עד לסוף ספר שמות נפתחת לפנינו חטיבה בת חמש פרשיות שעיקרן סביב מלאכת הקמת המשכן. את הפרשיות אפשר לחלק לשתי חטיבות: חטיבה שהיא מעין מפרט טכני ובה הוראות מפורטות של חלקי המשכן,¹ וחטיבה שנייה המתארת את יישומו המדויק ואת ההיצמדות למפרט ללא כל סטייה הימנו.² פרשת תרומה פותחת בציווי זה:³

דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה... וזאת התרומה אשר תקחו לי... ועשו לי מקדש ושכנת בתוכם. ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו.

הציווי לאסוף תרומה מבני ישראל מורכב מכמה רבדים. הראשון הוא מקור הסמכות לאסוף תרומות, "ויקחו לי תרומה"; השני הוא ממה תורמים, "וזאת התרומה אשר תקחו לי"; הרובד השלישי מדבר על תכלית התרומה, "ועשו לי מקדש"; והרובד האחרון הוא הביצוע על פי ההוראות – כיצד אמור להיראות המשכן, "ככל אשר אני מראה".

אין חולק על חשיבותה של מצוות הצדקה,⁴ אלא שמכאן נבקש לדון בשאלה אם מותר לשנות את ייעודם של

כספים שנאספו למטרה אחת ולהמירה במטרה אחרת. עוד נבקש לדון בשתי שאלות נוספות, והן אם חשיבותה של מצוות הצדקה מניחה למגייס התרומה לשקר כדי לאסוף כסף רב, ואם אמנם מותר לו לשקר, אזי באילו נסיבות.

שינוי בייעוד התרומה

אחת הסוגיות הרווחות בתחום איסוף הצדקה היא שאלת שינוי הייעוד של כספים או תרומות מתכלית אחת לאחרת. בתלמוד מצינו:⁵

תמחוי לעניי עולם, וקופה לעניי העיר, ורשאים בני העיר לעשות מקופה תמחוי ומתמחוי קופה.⁶

התלמוד מתאר לנו את העיר היהודית בימים שנהגו לאסוף בהם תרומות לשני מוסדות צדקה נפרדים, האחד תמחוי והשני קופה. אם לתרגם את המוסדות האלו לימינו, הרי הקופה הייתה מיועדת לאזרח ולתושב המקום, בעוד הקופה נועדה לרווחתו של האדם באשר הוא אדם, בלא כל קשר להיותו בן העיר או המקום. מהמשך הדברים בתלמוד עולה כי אכן אפשר לשנות את ייעודם של הכספים ממטרה אחת לאחרת. רבנו תם, מבעלי התוספות (צרפת, המאה ה-12), סבור "דיכולים לשנותו אף לדבר הרשות",⁷ כלומר אפשר להעביר את הכספים גם מקום שהייעוד החדש חשוב פחות מהמטרה שלשמה גויסו הכספים.

מנגד שנויה לנו בתלמוד הירושלמי משנה הגורסת כך:⁸

אלישי בן-יצחק, עורך דין, מוסמך במשפטים מטעם האוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה מן החוץ במרכז האקדמי שערי משפט.

¹ אלו מרוכזות בעיקר בפרשיות תרומה תצוה.

² אלו מתוארות בפרשיות ויקהל פקודי.

³ שמות כה, א-ח.

⁴ חז"ל הפליגו מאוד בשבחה ובחשיבותה של מצוות הצדקה, למשל: "צדקה וגמילות חסדים שקולות כגד כל מצוות שבתורה", ירושלמי, פאה א, ע"א; "וצדקה תציל ממות ולא ממתה משונה אלא ממתה עצמה", בבלי, שבת קנא, ע"ב; "ד' דברים מקרעים גזר דינו של אדם: צדקה... בבלי, ראש השנה טז, ע"ב; "מרבה צדקה מרבה שלום", משנה, אבות ב, ז. שלמה דיכובסקי "צדקה כחיוב משפטי" **תורה שבעל פה** לא, קיב-קכג (תש"ן); מיכאל רוזנצווייג "צדקה כחיוב וכמצוה" **תורה**

שבעל פה לא, קמט-קס (תש"ן); שמואל צבי גילת "אכיפת בית הדין על מצוות צדקה" **סיני** קיד, ריז-רכט (תשנ"ד).

⁵ בבלי, בבא בתרא ת, ע"ב.

⁶ כך גם נפסקה ההלכה: ראו משנה תורה, הלכות מתנות עניים, פרק ט, הלכה ז; ושולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנד, סעיף ד.

⁷ תוספות, בבא בתרא, ח, ע"ב, דב"ה "ולשנותה לכל מה שירצו".

⁸ ירושלמי (מהדורת וילנא), שקלים ב, ה.

**מותר שבויים לשבויים מותר שבוי לאותו שבוי
מותר עניים לעניים מותר עני לאותו עני מותר
המתים למתים מותר המת לירשיו...**

מלשון הירושלמי עולה כי כספים שנאספו למטרה מסוימת צריכים לעשות בהם שימוש רק לאותה מטרה, ואין לשנות את ייעודם לאחר שנאספו. כך גם עולה מדברי הברייתא השנויה בתלמוד הבבלי,⁹ "סלע [=מטבע כסף] זו לצדקה, עד שלא באתה ליד גבאי – מותר לשנותה, משבאתה ליד גבאי – אסור לשנותה". שוב אותו עיקרון; משנמסר הכסף לגבאי הצדקה לטובת מטרה מסוימת, היא אי אפשר לשנות את ייעודו למטרה אחרת. את המתח בין שתי התפיסות מיישב רבנו אשר, הרא"ש (אשכנזי המאה ה-13). לתפיסתו אין בדבר סתירה אלא מהות שונה, ואין ללמוד ממקור אחד למשנהו. להבנתו יש להפריד בין איסוף תרומות לתכלית ברורה, אז יחול הכלל שאין משנים ייעוד ומעבירים את התרומה למטרה אחרת, ובין קופה כללית שמחלקים ממנה תרומות, דוגמת קופת צדקה וקופת תמחוי.¹⁰ בשולחן ערוך מצינו שמותר לעבור ממטרה אחת לאחרת רק אם המטרה החדשה חשובה יותר, אך לא להפך.¹¹

האם מותר לשקר כשאוספים צדקה?

כלל גדול משמיעה לנו המשנה בהקשר של מתנות עניים, אחד ממנגנוני הצדקה שהתחייבו בהם החקלאים. מהמשנה עולה עד כמה חשוב שהנהנים מהצדקה לא יתחזו למסכנים כדי לזכות במתנות העניים:¹²

**וכל מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה
עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהיה
כאחד מהם שנאמר צדק צדק תרדוף.**

מקרה מעניין אחר מתאר לנו התלמוד על רב ינאי שהיה גבאי צדקה, ובה בעת נהג לקחת הלוואות לעצמו מקופת הצדקה.¹³ רש"י ניסה להבין את מעשיו של רב ינאי, והסביר כי התנהג כך כדי לגייס כספים לקופה הציבורית; כשלקח הלוואה מהקופה הציבורית היה לו קל יותר לאסוף כספים, שכן הציג קופה ריקה. התנהגות זו מעוררת פליאה; מדוע לנהוג בדרך זו? מדוע לרוקן את הקופה בשביל לגבות כספים? ר' יוסף קארו בחיבורו "בית יוסף" עומד על קושי זה ומבהיר כך:¹⁴

**איני יודע בענין הא דרבי ינאי מה צורך היה לו
ללוות מעות צדקה כדי לכופ הצבור באמרו דלית
ליה מעות הלא אפילו בלא שילוח אותם היה יכול
לומר לצבור שאין לו מעות ולכופם על ידי כך
לעשות צדקה ואפשר שעל ידי שכשהיה לוח אותם**

**היה כופה לצבור לעשות צדקה... אי נמי לא היה
רוצה להוציא שקר מפיו לומר שאין לו אם היה לו:**

ההסבר שמציע "בית יוסף" פשוט; ר' ינאי פעל כפי שפעל כדי שלא ישקר בשעה שהוא גובה כספים. אילו אמר שאין כסף, הרי הוא נמצא משקר לציבור. אולם כשמשך הלוואה מקופת הצדקה, אכן היה יכול לומר כי הקופה ריקה. בתלמוד הבבלי אנו מוצאים אזהרה הקובעת כך:¹⁵ "ובשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות... ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינן נותנין". בהבנת קביעה זו עומד המהרש"א ומבאר כך:¹⁶

**ופוסקי צדקה ברבים. היינו שבעלי בתים מנהיגי
הקהילה פוסקין צדקה מרובה ואינן נותנין כולה
שאומרים שלא היה דעתן לכך אלא בשביל אחרים
שיתנו נדבות כראוי.**

תפיסה זו של המהרש"א משמשת את ר' יצחק יעקב וייס (פולין וא"י, המאה ה-20) בשאלה שנשאל על מכירות פומביות ועל מגביות של צדקה; האם מותר למכרז לנפח סכומים שנתרמו כדי לגרום לאדם אחר לתרום יותר?¹⁷ לאחר שהוא מביא את דברי המהרש"א מוסיף ר' יצחק וייס "ואנן מה נענה אבתריה" ("מה יש לנו לענות אחריו"). שו"ת שבט הלוי¹⁸ נשאל שאלה בדבר גבאי צדקה האוסף כסף למען תלמיד חכם גדול השרוי במצוקה כלכלית גדולה; האם מותר לומר כי הכסף נאסף להכנסת כלה כדי שיקבל יותר? בתשובתו הוא מסופק אם נכון לנקוט שקר כדי להגדיל את התרומות, שמא בהתנהגות זו של אדם המציג מצג שווא כדי להשיג יותר תרומות יש משום עבירה על איסור גנבת דעת הבריות. עם זאת הוא פוסק שאם נעשה הדבר, כלומר אם כבר נאסף הכסף למטרה אחרת שאינה המטרה המוצהרת, אמנם אפשר להשתמש בכסף לטובת המטרה האחרת.

לסיכום

דומה כי הרגישות והזהירות הניכרות במקורות שהובאו לעיל מבקשות יותר מכול להצביע על מגמה, על תפיסה המבקשת לאזן בין גמישות במטרות הצדקה ובין ההקפדה שכספים שנועדו למטרה מסוימת לא יוסטו לטובת מטרה אחרת; בין הרצון לאסוף תרומות רבות שיהיה בהן כדי להגשים את המטרות הנצרכות ובין החובה לומר את האמת. כל אלו מבקשים להבטיח את התרומה כמקור לפעילות של חסד שלא תימאס על התורמים ולא תפגע ברצונם לתרום.

⁹ בבלי, ערכין ו, ע"א.

¹⁰ הרא"ש, בבא בתרא, פרק ראשון, סימן כח.

¹¹ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנט, סעיף ב. הטורי זהב במקום מסביר את הטעם לדבר, משום "מעלין בקודש ואין מורידין" (טורי זהב,

יורה דעה, סימן רנט, אות ג).

¹² משנה, פאה ח, ט.

¹³ בבלי, ערכין ו, ע"ב.

¹⁴ בית יוסף, יורה דעה, סימן רנט.

¹⁵ בבלי, סוכה כט, א-ב.

¹⁶ מהרש"א, חידושי אגדות, סוכה כט, ע"ב.

¹⁷ שו"ת מנחת יצחק, חלק ג, סימן צז.

¹⁸ שו"ת שבט הלוי, חלק ב, סימן קיט.